

ETTEPANEKUD TAIE 5. FOOKUSVALDKONNA „ELUJÕULINE EESTI ÜHISKOND, KEEL JA KULTUURIRUUM“ TEEKAARDI KOOSTAMISEKS

31. detsember 2021

Tänavu septembri alguses kutsus HTM kokku töörühma, millele tehti ülesandeks teha ettepanekuid TAIE fookusvaldkonna „Elujõuline Eesti ühiskond, keel ja kultuuriruum“ teekaardi koostamiseks, sh

- 1) tuua välja prioriteetsed teadus- ja arendussuunad;
- 2) pakkuda välja fookusvaldkonna sisulist edenemist hindavad mõõdikud;
- 3) sõnastada ettepanekud võimalikeks missiooniteemadeks,
- 4) tuua välja fookusvaldkonna eelisarendamiseks hädavajalikud tegevused;
- 5) teha ettepanekuid nende tegevuste korraldamiseks

Töörühmal paluti oma ettepanekud esitada hiljemalt 31. detsembriks 2021.

Ministeeriumi koostatud töörühma kuulus 12 inimest:

Marek Tamm, Tallinna Ülikooli kultuuriajaloo professor (kultuuriteaduste ja kultuurimälu valdkond, digihumanitaaria), töörühma juht

Mart Kalm, Eesti Kunstiakadeemia rektor (humanitaar- ja kunstiteaduste valdkond, pikaajaline kogemus haridus- ja teadusmaastikul)

Tarmo Soomere, Eesti Teaduste Akadeemia president (pikaajaline kogemus haridus- ja teadusmaastikul)

Arvi Tavast, Eesti Keele Instituudi direktor (eesti keel ja keeletehnoloogilised rakendused)

Krista Aru, Tartu Ülikooli raamatukogu direktor (kultuuriteaduste ja kultuurimälu valdkond)

Juko-Mart Kõlar, Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia direktor (kultuuri ja loomemajanduse valdkond)

Äli Leijen, Tartu Ülikooli õpetajahariduse professor (haridus- ja kasvatusteaduste valdkond)

Ede Schank Tamkivi, Eesti 2.0 tegevjuht (tehnoloogiate rakendamine hariduses, uued õpikäsitlused)

Kristi Mumm, Tartu Forseliuse kooli õppejuht ja haridusaktivist, haridusteaduste doktorant

Jaak Aaviksoo, akadeemik (pikaajaline kogemus haridus- ja teadusmaastikul ja -poliitikas)

Veronika Kalmus, Tartu Ülikooli sotsioloogia professor (sotsiaalteadused, meediauuringud)

Tarmo Jüristo, SA Liberaalne Kodanik asutaja (kodanikuaktivist, pikaajaline kogemus Praxise mõttekoja juhtimisel)

Töörühm kogunes koosolekuks neljal korral, 16. septembril, 8. oktoobril, 8. novembril ja 17. detsembril. Esimene ja viimane koosolek toimusid vahetult HTMi ruumides Tallinnas ja Tartus; teine ja kolmas koosolek toimusid Zoomi vahendusel. Koosolekute vahelisel ajal toimus suhtlus kirjalikult e-maili teel ja Google Drive'i keskkonnas. Töörühma assisteeris HTM-i poolt Martin Eessalu.

Valminud ettepanekud TAIE 5. fookusvaldkonna teekaardi koostamiseks on konsensuslikult läbi arutatud ja kajastavad töörühma ühiseid seisukohti.

Ettepanekud teekaardi koostamiseks on esitatud neljas osas, liikudes üldiselt üksikule ja lähtudes töörühmale esitatud lähteülesandest. Esmalt on sõnastatud üks fookusvaldkonna missiooniteema ja osutatud võimalustele panustada teistesse fookusvaldkondade ülestesse missiooniteemadesse. Teiseks on sõnastatud fookusvaldkonna prioriteetsed teadus- ja arendussuunad, seda eraldi fookusvaldkonna nelja peamise alavaldkonna kaupa (ühiskond, kultuur, keel ja haridus). Kolmandaks on välja toodud fookusvaldkonna eelisarendamiseks hädavajalikud tegevused ja ettepanekud nende tegevuste korraldamiseks. Neljandaks on välja pakutud fookusvaldkonna sisulist edenemist hindavad mõõdikud.

I. TAIE 5. FOOKUSVALDKONNA MISSIOONITEEMA

MISSIOON: Elujõuline eesti keel

Arenguvajadus: eesti keel on esimese keelena kasutusel Eesti riigi igas eluvaldkonnas

Missioon: aastaks 2035 kasutatakse eesti keelt 80% ulatuses Eesti haridussüsteemis, eesti keelel on täielik tehnoloogiline tugi ja keeletaristu vastab kõikidele vajadustele.

Mõõdikud:

- 1) Eesti keelt kasutavate inimeste osakaal rahvastikust
- 2) Eesti keele maine eesti emakeelega elanike hulgas
- 3) Eesti keele maine eesti keelest erineva ema- või kodukeelega elanike hulgas
- 4) Eestikeelse hariduse osakaal koolides
- 5) Eestikeelsete terminite hulk terminibaasides ja nende valdkondlik katvus
- 6) Eesti keele keeletehnoloogiline tugi
- 7) Eesti keele õppe pakkumise vastavus täiskasvanud õppija vajadustele
- 8) Eestikeelsete teaduspublikatsioonide hulk

Missiooni tegevuskava:

- 1) Uuringud eesti keele osatähtsuse suurendamise võimalustest haridussüsteemis
- 2) Eesti oskuskeele, sh teaduskeele arendamine
- 3) Eesti keeletehnoloogia arendamine
- 4) Eesti keeleressursside arendamine
- 5) Uuringud eesti keele õpetamise valdkonnas

FOOKUSVALKONDADE ÜLESED MISSIOONID

Töörühm näeb, et TAIE missiooniteemadest kaks võiksid olla pühendatud vastavalt digi- ja rohepöörde teaduspõhisele ettevalmistamisele ja elluviimisele. Nendes on vältimatult vajalik kaasata TAIE 5. fookusvaldkonna, s.t. humanitaar- ja sotsiaalteaduste pädevusi ja teadmisi.

Keskkonnateemadele pühendatud missiooni keskse arenguvajadusena näeme Eesti edukat toimetulekut keskkonna- ja kliimamuutustega. Missiooni tegevuskavasse tuleks planeerida järgmisi tegevusi:

- 1) Keskkonnakäitumise ja -väärtuste uurimine
- 2) Tarbimiskäitumise uurimine
- 3) Ring- ja biomajanduse sotsiaalse ja kultuurilise keskkonna mõjude uurimine
- 4) Elukeskkonna uurimine
- 5) Avaliku diskussiooni ja kogukondade kaasamise kujundamine muutuste juhtimiseks ja uute lahenduste kasutuselevõtuks
- 6) Kultuuripärandi kasutamisevõimaluste uurimine

Digiteemadele pühendatud missiooni keskse arenguvajadusena näeme digilahenduste kasutuselevõttu Eestis igas võimalikus eluvaldkonnas ja elanikkonna digipädevuste arendamist. Missiooni tegevuskavasse tuleks planeerida järgmisi tegevusi:

- 1) Digilahenduste sotsiaal-kultuuriliste mõjude uurimine
- 2) Uuringud ühiskonna meediastumise, andmestumise, digitaliseerumise mõjudest
- 3) Kultuuriandmete kogumine (andmebaasid) ja analüüs
- 4) Digikultuuri uuringud
- 5) Digikäitumise uuringud
- 6) Infomanipulatsioonide ja väärinfo uuringud

II. TAIE 5. FOOKUSVALDKONNA PRIORITEETSED UURIMISTEEMAD

1. ÜHISKOND

1.1. Eesti elanike väärtushinnangud ning väärinfo levik ja mõju

Kuidas tagada Eesti ühiskonna meelsuse ja vaimsuse süsteemne uurimine ja kaardistamine? Kuidas väärtustada keskkonnasõbralikku meelsust ja käitumist Eesti ühiskonnas? Kuidas tulla toime infomanipulatsioonide ja väärinfo levikuga Eesti ühiskonnas? Kuidas korraldada Eesti informatsioonivälja haldamine?

1.2. Eesti ühiskonna sidusus ja selle tagamine

Kuidas vältida ühiskonna lõhestumist ja kuidas lõhesid ületada? Kuidas tagada edukam lõimumine? Kuidas tulla toime ääremaastumisega? Kuidas vähendada poliitilist marginaliseerumist, soolist ebavõrdsust ja vaimset ilmajäetust?

1.3. Eesti ühiskonna meediastumine ja selle mõju ühiskondlikele võtmeprotsessidele

Kuidas mõtestada ja suunata meediastumise, sh andmestumise mõju haridusele, laste kasvatamisele, sotsialiseerumisele, tervisekäitumisele ja ühiskonnas osalemisele?

1.4. Eesti ühiskonna demograafilised protsessid

Kuidas tagada Eesti rahvastiku kestlikkus? Kuidas tagada süsteemne rahvastiku- ja rände protsesside monitoorimine ja nende teaduslik uurimine ning mõtestamine?

1.5. Eesti inimeste elukeskkond ja selle kestlikkus

Kuidas kujundada Eestis kestlikku ja inimsõbralikku elukeskkonda? Kuidas arendada teadmispõhiselt ja valdkonnaülelalt linnaruumi? Kuidas tõhustada linnakeskkondade toimimist? Millised on targa linna arenguvõimalused Eestis?

1.6. Eesti inimeste vaimne tervis

Kuidas vähendada vaimse tervise probleeme Eestis? Kuidas tagada vaimse tervise probleemide suurem teadlikkus avalikkuses ja vajalike tugisüsteemide loomine?

2. KULTUUR

2.1. Eesti kultuuri aluskäsitlused

Kuidas tagada Eesti kultuuri eneseanalüüsi ja -mõtestamise võime? Kuidas tagada eesti kultuurimälu pidevus? Kuidas tagada eesti kultuuri tiivitektide kättesaadavus (sh digitaalselt) ja nende uurimine? Kuidas tagada Eesti kultuuri süva-, alus- ja üldkäsitluste järjepidev koostamine, kirjutamine ja avaldamine?

2.2. Kultuuripärand, muinsuskaitse ja mäluasutused

Kuidas kasutada efektiivsemalt Eesti kultuuripärandit regionaalpoliitikas, hariduses ja kasvatuses, väikeettevõtluses jm? Kuidas kaitsta, hoida ja uurida nii ainelist kui vaimset kultuuripärandit? Millised on ühe või teise valdkonna ja/või piirkonna vajadused seoses kultuuripärandiga, st milliste mudelite järele on ootus ja nõudlus? Kuidas suhestub kultuuripärandi kohalik/valdkondlik mõõde eesti kultuuri eneseteadvuse kui tervikuga?

2.3. Digikultuur ja digitaalsed kultuuriandmed

Kuidas tagada Eesti kultuuri kestlikkus ja elujõud digiajastul? Kuidas tagada uute digitaalsete kultuurinähtuste mõtestamine ja uurimine? Kuidas rajada andmepõhine kultuuripoliitika, sh tagada Eestile oluliste kultuuriandmebaaside loomine ja arendamine? Kuidas kasutada digiteeritud kultuuripärandit uurimistööks ja praktilisteks rakendusteks (hariduses, avalikkuses jne)? Millised on masinõppe ja tehisintellekti võimalused kultuuriandmete analüüsil ja avalikul kasutamisel?

3. KEEL

3.1. Keeletehnoloogia ja keeleressursid

Kuidas tagada eesti keele toime ja mõju digiajastul? Kuidas tagada, et digitehnoloogilised seadmed suhtlevad eesti keeles ja mõistavad seda? Kuidas tagada eesti keele tehnoloogiline tugi igas valdkonnas? Kuidas tagada keeletehnoloogia arenguks vajalikud keeleressursid?

3.2. Keeleõpe

Kuidas tagada eesti keele õpetamise kõrge tase ja kestlikkus? Kuidas arendada täiskasvanute keeleõpet? Kuidas arendada sisserännanute keeleõpet?

3.3. Mitmekeelsus

Kuidas lahendada mitmekeelsuse probleemid haridussüsteemis? Kuidas tagada eesti keele keskne roll mitmekeelses ühiskonnas?

3.4. Teised eesti keeled (murded, viipekeel, sugulaskeeled, oskuskeeled, sh teaduskeel)

Kuidas tagada eesti keele mitmekesisus? Kuidas arendada eesti oskuskeeli, sh teaduskeelt?

4. HARIDUS

4.1. Õpetajate, koolijuhtide ja õppejõudude professionaalne areng

Kuidas tagada õpetajate, koolijuhtide ja õppejõudude järelkasv ja professionaalne areng? Kuidas tagada koolide tõendus- ja teaduspõhine juhtimine? Milliseid uusi karjäärimudeleid Eesti haridussüsteem vajab? Kuidas tagada õpetajate kutsekindlus? Kuidas tagada teadustugi koolidele?

4.2. Uued õpetamispraktikad

Kuidas juurutada haridussüsteemis uut õpikäsitust ja uusi õpetamispraktikaid? Kuidas tagada tänapäeva ühiskonnaks vajalike oskuste, sh ülekantavate oskuste õpetamine nii koolides kui ka ülikoolides?

4.3. Hariduse ja tööturu seosed

Kuidas paremini siduda haridussüsteem ja tööturu vajadused? Kuidas suurendada ettevõtlikkuse õpetamist hariduses? Kuidas kasvatada elukestva õppe tähtsust Eesti ühiskonnas?

4.4. Kaasav haridus

Kuidas juurutada koolides kaasava hariduse põhimõtteid? Kuidas arvestada enam erivajadustega õpilastega? Kuidas tulla toime mitmekultuurilisusega koolides? Kuidas vähendada lõhesid Eesti haridussüsteemis (nii individuaalsete õppijate kui ka haridusasutuste/ piirkondade vahel)? Kuidas vähendada noorte tõrjutust haridussüsteemis?

4.5. Digitehnoloogia ja tehisintellekt hariduses

Kuidas siduda paremini digipööret ühiskonnas ja haridussüsteemis? Kuidas enam ja paremini kasutada uusi õpitehnoloogiaid haridussüsteemis? Kuidas kasutada tehisintellekti võimalusi hariduses?

III. TAIE 5. FOKUSVALDKONNA PRIORITEETSED TEGEVUSED

1. ÜHISKOND

1.1. **Eesti ühiskonnauuringute riiklik TA-programm:** programm peaks olema fookusega strateegiliselt olulistel ja rakendusliku väljundiga uuringutel ning selle uurimisteedad peaksid lähtuma TAIE 5. fookusvaldkonna prioriteetsetest teemadest.

1.2. **Eesti ühiskonna andmetaristu loomise ja haldamise toetusprogramm:** programmi eesmärk on toetada Eestile oluliste sotsiaalteaduslike andmebaaside loomist ja haldamist ning nende paremat koordineeritust ja kättesaadavust.

1.3. **Eesti elukeskkonna uuringute riiklik TA-programm:** programm peaks olema fookusega strateegiliselt olulistel ja rakendusliku väljundiga uuringutel ning selle uurimisteedad peaksid lähtuma TAIE 5. fookusvaldkonna prioriteetsetest teemadest.

1.4. **Teadussiirdedoktorantuuri kohad** TAIE 5. fookusvaldkonna prioriteetsete teemade uurimiseks.

2. KULTUUR

2.1. **„Eesti keel ja kultuur digiajastul” riiklik TA-programm (HTM):** senise programmi jätkamine ja arendamine, arvestades TAIE 5. fookusvaldkonna prioriteetseid teemasid.

2.2. **Eesti kultuuri alus- ja üldkäsitluste toetusprogramm (HTM):** konkursipõhine programm, mille eesmärk on toetada uute algupäraste uurimuste kirjutamist ja koostamist Eesti kultuurist.

2.3. **Kultuuri- ja loomevaldkonna riiklik TA-programm (Kultuuriministeerium):** alustatud programmi välja töötamine, mis keskendub strateegilistele, rakenduslikele ja loovuurimuslikele projektidele ning aitab lahendada TAIE 5. fookusvaldkonna prioriteetseid teemasid.

2.4. **Kultuuriandmebaaside loomise ja haldamise toetusprogramm:** programmi eesmärk on toetada Eestile oluliste kultuuriandmebaaside loomist ja haldamist ning nende paremat koordineeritust ja kättesaadavust.

2.5. **Teadussiirdedoktorantuuri kohad** TAIE 5. fookusvaldkonna prioriteetsete teemade uurimiseks.

3. KEEL

3.1. **„Eesti keeletehnoloogia“ riiklik TA-programm (HTM):** senise programmi jätkamine ja arendamine, arvestades TAIE 5. fookusvaldkonna prioriteetseid teemasid.

3.2. **Eesti keeleõppe riiklik TA-programm (HTM):** strateegiliste ja rakendusüuringute programm, mille fookus on eesti keele õppe ja mitmekeelsuse uurimisel.

3.3. **Eesti oskuskeelekorralduse ja terminitöö toetusprogramm (HTM/EKI):** senise programmi täiendamine ja arendamine.

3.4. **Hõimurahvaste keelte ja kultuuride uurimise toetusprogramm (HTM/EKI):** senise programmi täiendamine ja arendamine.

3.5. **Teadmussiirdedoktorantuuri kohad TAIE 5.** fookusvaldkonna prioriteetsete teemade uurimiseks.

4. HARIDUS

4.1. **Haridusteaduste riiklik TA-programm (HTM):** alustatud programmi väljatöötamine, mis keskendub strateegilistele ja rakenduslikele projektidele ning aitab lahendada TAIE 5. fookusvaldkonna prioriteetseid teemasid.

4.2. **Haridusuuenduse, sh digitehnoloogiliste õpivahendite ja -rakenduste arendamise toetusprogramm (HTM).**

4.3. **Teadmussiirdedoktorantuuri kohad TAIE 5.** fookusvaldkonna prioriteetsete teemade uurimiseks.

IV. TAIE 5. FOOKUSVALDKONNA MÕÕDIKUD

Töörühm peab esmalt vajalikuks rõhutada, et TAIE 5. fookusvaldkonna sisulise edenemise hindamine kvantitatiivsete mõõdikutega on olulises osas problemaatiline, sest paljud fookusvaldkonna tegevused on raskesti arvuliselt mõõdetavad, vajades pigem kvalitatiivseid analüüse ja uuringuid. Siiski on mõningaid tegevusi ja arenguid, mida on võimalik mõõta, kuid tuleb rõhutada, et fookusvaldkonna edenemist ei saa kindlasti hinnata üksnes nende põhjal. Soovitame samuti eristada fookusvaldkonna hindamisel mõõdikuid ja näitajaid; kui esimesed võiksid olla suunava iseloomuga, motiveerides liikuma fookusvaldkonnas ühes või teises suunas, siis teised on neutraalsed ja aitavad kaardistada arenguid fookusvaldkonna eri lõikudes.

Ettepanekud mõõdikuteks on tehtud kahes jaos: esiteks need mõõdikud, mis pärinevad kehtivatest Eesti riiklikest arengukavadest, ja teiseks need mõõdikud, mida töörühm pakub välja uute võimalustena 5. fookusvaldkonna sisulise edenemise hindamiseks.

I Olemasolevate arengukavade mõõdikud

1. Teadlaste arv 5. fookusvaldkonnas (TAIE arengukava mõõdik, fookusvaldkonna täpsustusega)
2. Kõrgetasemeliste publikatsioonide arv 5. fookusvaldkonnas (TAIE arengukava mõõdik, fookusvaldkonna täpsustusega)
3. Eesti keelt emakeelena rääkivate ja kasutavate inimeste osakaal rahvastikust (Eesti 2035 ja Eesti keele arengukava 2021-2035 mõõdik)
4. Tiptasemel oskustega õpilaste osakaal (funktsionaalne lugemisoskus, matemaatiline kirjaoskus, loodusteaduslik kirjaoskus) (Eesti haridusvaldkonna arengukava 2021-2035 mõõdik)
5. Kultuuri kättesaadavus digiplatvormidel (Kultuur 2030 arengukava mõõdik)
6. Eesti kultuuri uurimise jätkusuutlikkus (Kultuur 2030 arengukava mõõdik)
7. Eesti keele keeletehnoloogiline tugi (Eesti keele arengukava 2021-2035 mõõdik)
8. Eesti keele maine eesti emakeelega elanike hulgas (Eesti keele arengukava 2021-2035 mõõdik)
9. Eesti keele maine eesti keelest erineva ema-või kodukeelega elanike hulgas (Eesti keele arengukava 2021-2035 mõõdik)
10. Kõrgetasemeliste Eesti keeleteaduse publikatsioonide hulk (Eesti keele arengukava 2021-2035 mõõdik)

11. Mitmekeelsete terminibaaside hulk (Eesti keele arengukava 2021-2035 mõõdik)
12. Eesti keele õppe pakkumise vastavus täiskasvanud õppija vajadustele (Eesti keele arengukava 2021-2035 mõõdik)

II Uued mõõdikud

13. Eesti keelt kasutavate inimeste osakaal rahvastikust
14. Eestikeelsete teaduspublikatsioonide hulk
15. Eesti ühiskonna peamised väärtushinnangud (Euroopa väärtuste uuringu andmete põhjal)
16. Eesti kultuuripärandi digiteerimise edenemine
17. Eesti kultuuriandmete hulk andmebaasides ja nende valdkondlik katvus
18. Eestikeelsete terminite hulk terminibaasides ja nende valdkondlik katvus
19. Eesti autorite looming (autorihüvitusfondi statistika põhjal)
20. Eestikeelsete kõrgkooliõpikute hulk
21. Eesti õpilaste õpitulemused ja rahulolu (PISA uuringu andmete põhjal)
22. Eesti õpetajate, õpetamise, õppekeskkonna ja õpetajate töötingimuste uuringu näitajad (rahvusvahelise õpetajauuringu TALIS andmete põhjal)
23. Eesti õpilaste digipädevused
24. Eesti elanike digipädevused (Euroopa Sotsiaaluuringu andmete põhjal)
25. Haridusuuendusi, sh digitehnoloogilisi rakendusi kasutavate koolide osakaal